

प्रकरण ५ वे
प्रस्तुत कादंबरीतील वैचारिकता,
भाषाशैली व इतर विशेष

प्रकरण पाचवे

प्रस्तुत कादंबरीतील वैचारिकता, भाषाशैली व इतर विशेष

आशा बगे यांनी स्त्री-विषयक कथा-कादंबऱ्या लिहिल्या. स्त्रीविषयक लेखन करताना त्या कुठेतरी त्यामध्ये सामावल्यावसारख्या वाटतात त्यांना आलेले अनुभव व चिंतन या दोहोंच्या एकत्रीकरणातून त्याची पात्रे जन्म घेताना दिसतात. स्त्री-पुरुष नाते व त्यानुसार येणारी नाते यांचा सुंदरपणे गोफ पहायला मिळतो. स्त्री व तिचं मन, भावना, अंतःकरणाने नाजूक बंध हे त्यांच्या लेखणाचे केंद्रबिंदू बनून राहतात. त्यांच्या कादंबरीमध्ये आधुनिक व मध्यमवर्गीय स्त्रीचे चित्रण अधिक येते त्यांच्या कादंबरीची भाषा नागरी आहे. त्यामध्ये इंग्रजी विषयाचे अधिव्याख्याती अशी रूपे 'भूमी' त दिसतात. 'आशा बगे' च्या भाषेला अलंकाराचा सोस दिसून येत नाही. "लेखिका म्हणतात विदर्भाच्या मातीचे ऋण हे माझ्या धमनीतल्या रक्तासारखे माझ्यात भिनले आहे. या मातीनेच मला साहित्यकृतीसाठी माणसे दिली. त्यांच्या प्रेमाच्या, रागा लोभाच्या अनेक तऱ्हा दिल्या. त्या बघण्याची दृष्टी दिली कदाचित माझ्यातल्या लेखिकेने मला दिली असेल. या माणसातील प्रचंड विसंगतीतून, एक सुसंगती, खोटेपणातून एक सच्चेपणा मला जाणवला. त्यानुसार मी माणसा-माणसांच्या नातेसंबंधाचा शोध घेतला. जीवनाचा अन्वय लावून पाहिला."^१ "आशा बगे म्हणतात, की त्या कोणत्याही नातेसंबंधाकडे विशिष्ट चौकटीतून पाहिलं वा झापडं लावून पाहिलं तर त्या विशिष्ट अनुभवाचा पैस ओलांडून त्या अनुभवापलीकडे लेखकाला जे जाता यायला हवं ते तसं जाता येत नाही. अनुभवापर्यंत जितकं खोल उतरून तुम्ही जाल त्यातूनच त्यांनी एक व्यक्तिरेखा उभी करत असताना दुसऱ्या व्यक्तिरेखेला न्याय दिलेला दिसून येतो."^२

'भूमी' तील 'मैथिली' वेगवेगळ्या अनुभवांनी घडत जाते. शेवटी तिला तिची ओळख सापडते. शंतनूपासून दूर आलेली त्याच्या आजारपणात परत घरी येते. असे जरी असले तरी ती स्वतःसाठीच येते कारण तिला शंतनूला सोडायचं नाही आणि नवं घरही करायचं नाही. ती स्वतःशीच म्हणते 'मी वरही न राहीन' या उद्गारापासून एकीकडे पारंपारिकतेशी नाळ न तोडताही आधुनिक जीवन विचारसरणीला सामोरे जाता येते. हे वैशिष्ट्य दिसून येते. नवीन तरूण पिढीबद्दल, त्याच्या विचाराबद्दल आकर्षण वाढते. 'भूमी' कादंबरीतील हॉस्पिटलचा परिसर

अम्माचा मृत्यु, जागेचे स्थित्यंतर, आत्याची आश्रीत, फेल गेलेली वर्ष, मिलिदशी जुळलेले सूर धर्मान माणूस म्हणून नाकारलेलं असताना मनाची झालेली घुसमट, प्रोफेसर देवस्थळींशी झालेली भावनीक गुंतवणूक, तडजोड म्हणून स्विकारलेलं शंतनुशी लग्न, अंशुमनचा जन्म अशा व्यक्तीरेखांचे स्वभाव लेखिका अत्यंत अचूकपणे टिपते. अर्थगर्भता आणि प्रतिभात्मकता यांचा अनुभवांचा प्रत्यय देणारी वाक्ये त्याच्या लेखणात आढळतात. नात्यानात्यातला शोध घेण्यासाठी कथानकाची रचना करताना लेखिका लेखणीचा तोल ढळू न देता त्या कथानकाला न्याय देण्यासाठी 'भूमी' तील आत्या, मैथिली, सुभद्रा, वासूकी, अशा नायिका समजंसपणा स्वीकारताना दिसतात. आशा बगेंची शब्दयोजना वंचक व वंधक अचूक अर्थ परिपूर्ण व चित्ररम्य आहे. निसर्गाची प्रतिमानव प्रतिक कादंबरीत ठायीठायी पहावयास मिळतात. "समुद्राच्या पाण्यावर अंधाराच्या सावल्या आल्या ते पाणी रंग बदलतात गेल क्षीतिजाचाही रंग बदलत काळवंडला. आतापर्यंत मस्तीत झुलणारी माग-पूढ वाकणारी नारळाची झाडही स्तब्ध झाली वर आकाशाकडे पाहिलं ते निळ फिककट निळ पसरलेलं अद्याप एकादुसरी चांदणी होतीच. त्याखाली आवारातली झाड मंद सळसळत होती." ^३ आशा बगेचा स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आधुनिक आहे. माणसामाणसांतील भाऊबंदाविषयी समज असून माणूस म्हणून स्त्रीबरोबरच पुरुषाचाही शोध घेण्याचे कार्य त्यांची लेखणी करते. स्त्रीची स्वत्वाची आणि सत्त्वाची पारख, वात्सल्याची लागलेली अनामिक ओढ, आपल्या घरांशी, कुटूंबाशी, मातीशी असणारे नाते नाविन्याचा शोध घेताना दिसते. पती, मुलगा, मित्र गाईड यांच्याशी असणारे प्रकर्षाने दिसते. त्यांच्या कादंबरीतील स्त्री आधुनिक आहे. पण तिने परंपरेशी असलेले नाते तोडलेले नाही. परंपरा आणि नवता समतोल साधण्याचा लेखिकेचा प्रयत्न दिसून येतो. आशाबाईंच्या लेखनातून स्त्रीचं स्वयंभू व्यक्तीमत्व प्रकट झाले आहे. ही नायिका स्वतःकडे आणि समाजाकडे निखळ दृष्टीने पाहणारी आहे. प्रत्येक व्यक्तीला व्यक्ती म्हणून जीवन असावे ही भूमिका दिसून येते.

आशा बगेंच्या भाषाशैलीमध्ये सहजता असून ती हृदयाला स्पर्श करणारी आहे. त्याच्या कथा कादंबरीतून नागरी जीवन दिसून येते. त्यातील संवाद कथानक पुढे नेण्यास उपयुक्त ठरते. त्यांच्या भाषाशैलीला बोजड शब्दांचा हव्यास दिसून येत नाही. त्यांची भाषा उच्च मध्यमवर्गीयांची

असून ती सुसंस्कारित वाटते. शाब्दिक कोट्यात कल्पनारंजक अलंकाराचा वापर त्याच्या कलाकृतीतून दिसून येत नाही. दुःखाच्या आघाताने आशा बगे यांच्या कथा कादंबरीतील पात्रे कधीकधी खचतात पण कधी कधी अंतर्मुख होतात. अत्यंत तर्कशुद्ध विचार करतात. पारंपारिक भावना, श्रद्धा, संस्कार यातून बंडाचे विचार न करताही त्यांची स्त्री परंपरेचा विरोध करित जाऊ शकते. विवाहसंस्था, स्त्री-पुरुष संबंध, मातृत्व, सासरची नाती यातून परंपरेसाबतच मानवता दिसते. आशा बगेंच्या कथाविश्वातील स्त्री संस्कृतीशी, परंपरेशी जवळची नाते असलेली असली तरी बदलत्या समाज वास्तवातील कुंटूबव्यवस्थेतील, स्त्रियांच्या अस्तित्वाचे भान मध्यमवर्गीय, बदलत्या मूल्यांची जाणीव त्यांच्याजवळ आहे म्हणूनच त्यांच्या कादंबरीतील स्त्रिया व्यक्तीसंपन्न आहेत.

‘भूमी’ कादंबरीत वैचारिकता दिसून येते. मैथिलीच्या अम्माच्या मृत्यूनंतर आपल्या भावाच्या मूलीला घेऊन जाणारी आत्या या व्यक्तीरेखेमध्ये वाचक गुंतून जातो. नापास झालेला वर्ग मैथिलीला कृष्णार्पण करण्यास सांगते. संस्कृतमधील प्रार्थनेचा अर्थ पोएम नसून सरस्वती ही बुद्धी या घटकाची देवता नसून त्यामागे असणाऱ्या शक्तीची देवता आहे. चांगल्या गोष्टी चांगल्या विचारामागे घडणाऱ्या कृती असतात. नापास झाल्यानंतर शिकायचं नाही नोकरी बघून दे या मैथिलीच्या उद्गारावर पात्रतेनं नोकरी मिळवावी लागते. शिकण्याशिवाय दुसरी कोणतीही जबाबदारी नसताना खुराड्यातील आयुष्य जगू नये. आपण काय करायचे आहे हे ठरवलं तर चांगल्या वार्ड गोष्टींचा संबंध आपल्यापर्यंत येऊन पोहोचतो. असे वार्डच्या एकत्र कुंटूंबपद्धतीचा प्रभाव भूमीतील आत्या व्यक्तीरेखेबरोबर पडलेला दिसून येतो “अग तुझं कॉलेज, तूझं लेक्चर, तूझी पुस्तकं या सगळ्यापासून तू आपलं घर, नवरा दूर ठेवतेस या आत्याच्या उद्गारावर मैथिली नाराज होते. तिचे भरून आलेले डोळे पाहून आत्या म्हणते सुख लागावं असं वाटतं बस आणि मैथिली लग्न, घर, मूल या सगळ्या गोष्टी कुणीतरी प्रथम ठरवल्याचं असतील न ! त्या वार्डकरत्या नाही ठरवल्या! की या सर्वात गळाभर गुंतलेली असते, पण पाहूनी म्हणूनच.”^४

सामाजिक रितीरीवाज, रूढीपरंपरा, परिस्थिती यामधून निर्माण झालेल्या दुःखकष्टाचे चित्र अत्यंत प्रत्ययकारी वाटते. बाह्य घटनापेक्षा त्या घटनांच्या मागे त्याला प्रतिसाद देणारी

मानवी मन, छोट्या प्रसंगातून घडणाऱ्या संस्कारामुळे त्याचे होणारे घडण बाह्य मन, अंतर्मन
 याचे होणारे संघर्ष आंतरिक इच्छा व विवेक दिसून येतो. भूमीमध्ये येणारी इंग्रजी वाक्ये दिसून
 येतात. 'अंकल,' 'नाईट ज्युटी,' 'डे शिफ्ट,' 'स्कूल ड्रेस,' 'माय चाईल्ड,' 'आय अॅम नॉट
 युवर चाईल्ड,' 'मॅथ्स,' 'मार्कस,' 'हंड्रेड पैकी हंड्रेड,' 'डॅडी, ही इज माय फादर्स फ्रेंड,' 'ही
 इज ऑल्सो अ ग्रेट सर्जन यू नो !,' 'बट इज वॉज अ बॉर्डर लाईन केस,' 'पोएम, रेकॉर्डब्रेक !,
 डू यू नो समरी?,' 'एस..... पुरू कम....., ओन्ली समरी? रिदम,' 'ऑपरेशन,' 'सर्व्हिस,'
 'ब्रेकफास्ट फ्रॉक,' 'ग्रीटिंग,' 'अॅप्रनब्रिपन,' 'टेथॉस्कोप,' 'टेस्ट अॅण्ड प्रे फॉर युअरसेल्फ !,'
 'कॅन्डल,' 'जनरल वॉर्ड,' 'नोटबुक,' 'ब्यूटी,' 'गो! गो फास्ट. यू मस्ट ब्रिग पुडू फर्स्ट !,'
 'टॉमी,' 'हाऊ इज यूवर मदर?,' 'सी,' 'व्हॉट द पूअर,' 'चाईल्ड सेज ! व्हेरी इन्नोसन्ट!,'
 'अॅड मी,' 'लिस्ट व्हेरी टेल,' 'पॅन्टी,' 'वॉर्ड बॉईज,' 'सिस्टर- नर्सस,' 'मिशनरी हॉस्पिटल,'
 'थर्मास मधील कॉफी,' 'सेंडऑफ टिकाटॉक,' 'युअर ममी इज गोइंग टू डाय अॅन्ड यू सिली
 गर्ल !,' 'डोण्ट नो,' 'हाऊ लॉग दीज पीपल विल अक्युपाय द रूम!,' 'पोस्टेज,' 'स्पेलिंग,'
 'रिझर्वेशन,' 'टी.सी.,' 'ट्रीप,' 'डिफिकल्ट,' 'चॉईस,' 'हॅलो,' 'केमिस्ट्रीज,' 'रिझल्ट,'
 'फिजिक्स,' 'ट्यूशन,' 'परसेंट पीसीएम मध्ये,' 'पॉलिटेक्निकला,' 'फेल,' 'डिंग,'
 'टिपिकल,' 'सिलेक्ट,' 'कॅरिबॅग,' 'बीच,' 'मार्बल रॉक्स!,' 'जॉग्रफी,' 'लायब्ररी,' 'स्टँड,'
 'फेअरी टेल,' 'रॅक पॉलिश,' 'जेन ऑस्टिन,' 'मेरी, कॉरेली,' 'द बर्ड्स,' 'डॉफने ज्यू मॉरियर,'
 'सो अगेन बॅक टू पॅव्हेलियन,' 'बी फोर फ्लॅट,' 'मेडिकल रिपोर्ट्स,' 'पॅरॅलिसिस,' 'रेकॉर्ड,'
 'कॉल ऑफ द व्हॅली,' 'एलपी रेकॉर्ड प्लेअर,' 'रमी,' 'ड्रिंक,' 'डोण्ट इंटरफिअर,' 'प्रायव्हसी,'
 'डिस्टर्ब,' 'टि.व्ही ऑन,' 'शुगर,' 'स्टडी,' 'हेल्पर,' 'द बर्ड्स,' 'इंग्रजी लिटरेचर,'
 'लॉजिक,' 'फिलॉसॉफी,' 'रिझल्ट,' 'मिक्सर,' 'व्हिक्टोरिया क्रॉस,' 'ड्रग,' 'समटाईम्स
 ही इज सो स्लो बट शंतनू वॉज व्हेरी मच अटूॅचड टू हीज फादर कॉग्रॅच्युलेशन्स परफेक्ट कॉश्चम्स
 को-ड्राम,' 'नॅचरल,' 'टू बी ऑर नॉट टू बी,' 'डायरेक्शनही,' 'ऑफीलिया,' 'हॅम्लेट,'
 'रिहर्सल,' 'दॅट इज नन ऑफ युवर बिझीनेस,' 'डिस्कशन्स,' 'स्टेश इफेक्ट,' 'बॅचेस,' 'व्हाय
 नॉट? यु आर गोइंग टू मॅरी इ जन्ट इट? टॉलरेबल,' 'न्यूरोसर्जन,' 'डायबेटीज,' 'मॅनेजिंग

बॉडी,' 'एक्सपीरियन्स,' 'आऊट ऑफ द वे,' 'कॉलिफिकेशन,' 'थॅक्स,' 'चॉईस,'
'फायनल,' 'कॅश,' 'सेरेब्रल,' 'थ्रॉबॉसिस,' 'लिफ्ट,' 'इंटीगल कॅलक्युस,' 'रिअली स्पीकिंग,'
'आय अॅम एन्जॉईंग सम सॉर्ट ऑफ फ्रिडम,' 'सेंटिमेन्ट्स,' 'कंफर्टेबल,' 'नॉनस्टॉप,' 'फॉर्मल
ड्रेस,' 'मेनूकार्ड,' 'आय कान्ट वेट,' 'बायोलॉजिकली,' 'थॅक गॉड,' 'युनिव्हर्सिटी,'
'थिसीस,' 'सबमिट,' 'फेलोशिप,' 'सॉयकॉलॉजीचे प्रोफेसर रॅक,' 'जिनिअस,'
'सिनिऑरिटी,' 'डिपार्टमेंट हेड,' 'क्लेम,' 'पिरियड,' 'माईल्ड पॅरिलिटिक अॅटॅक,'
'फिंगरचिप्स,' 'ईझी चेअर,' 'बोअर,' 'स्टिअरिंगवर,' 'डिक्टेसन,' 'इज वॉज अ लॉग,'
'बॅड टाईम,' 'ब्लीडिंग,' 'रेस्ट,' 'ट्रिटमेंट,' 'कॉटेज,' 'करंट्स,' 'येस माय लिट्ल पोयेट,'
'येस ! एंगेज,' 'सेसिग्नेशन,' 'सेलिब्रेट,' 'टेक्नॉलॉजी इज आल राईट,' 'वंडरफुल,' 'प्रोग्रेस,'
'बॉलला,' 'क्लीनबोल्ड,' 'डॅडी इज माय बेस्ट फ्रेंड !,' 'आय अॅम मिसिंग हिम,' 'आय हॅव
लॉस्ट माय चाईल्डहूड,' 'लीगल सेपरेशन,' 'अनाउन्समेंट,' 'अॅबनॉर्मलिटीज,' 'अड्रायनॅमिक
चेंज !,' शिअर बोअरडम !'

यावरून त्यांची पात्रे अस्सलीत इंग्रजी बोलतात. भूमीतील नायिका इंग्रजी विषयाची
विद्यापीठामध्ये अधिव्याख्याती आहे. आशा बगेंच्या कलाकृतीतील स्त्री ही दुबळी किंवा लाचारी
नाही. आजच्या काळात पुरुषाबरोबर स्त्रीला समाजात स्थान मिळवायचे असेल किंवा पुरुषाच्या
खांद्याला खांदा लावून जगायचे असेल तर तिला रडकं, अडाणी राहून चालणार नाही. म्हणूनच
त्यांच्या कादंबरीतील नायिका, बुद्धिमान, स्वतःचे निर्णय घेणाऱ्या खंबीर व वरच्या पातळीवरच्या
आहेत. त्यांची विचारसरणी भावनेला स्पर्श करणारी व नव्या पीढीचे प्रतिनिधित्व करणारी दिसते.
त्यांना काही विषयाचे आकर्षण दिसते.

त्याच प्रमाणे संस्कृतचे श्लोक ही पात्रांच्या तोंडी दिसून येतात. यावरून संस्कृतवर
चांगले प्रभूत्व दिसून येते.

“वंदे त्वां वागदेवी बुध्दिदायिनीम्

नमतु नमतु पदयुगलं ढव निरंतरम्”^६

याचा अर्थ मैथिली आत्याला विचारते. ती सरस्वतीची प्रार्थना आहे. सरस्वती बुध्दीची देवता हे

आत्याच्या उत्तराने मैथिलीचं समाधान होऊ शकत नाही. तिला फक्त डॉ. अंकलचे संस्कृत श्लोक तिला तिच्या डॅडींची आठवण करून देते. गॅलरीमध्ये बसून अभ्यास करताना संस्कृत सुभाषितमाला पुस्तक हाताळताना,

“रविरपि न दहति यादृग्याहदग्यहति वालुकानिकरः”

याचा अर्थ समजून घेताना तिच्या मनामध्ये विचार येतात आपण या सर्वापासून दूर का जात होतो? मराठीतल्या अपन्हुती अलंकाराचे उदाहरण वाचताना,

“न हे नभोमंडल वरिराशी
न तारका फेसची हा तयाशी
न चंद्रमा नावचि चालताहे
न अंक तो तीवर शीड आहे”^७

या सुंदर कवितेमध्ये आभाळातला चंद्र खरचं कसा समुद्रातल्या नावे सारखा पुढं पुढं डौलात जातो. हे इतके विलोभनिय असूनही आपल्याला काय झालं होतं ? असे प्रश्नचं स्वतःशीच विचारत राहते. कादंबरीमध्ये येणारी निसर्ग प्रतिमाने “साधे, निरूपद्रवी, आकाशात उडणारे पक्षी..... कावळ्यासारखे दिसणारे काळे साधे. पण त्यांची झुंडच्या झुंड येऊन माणसांवर प्राणांतिक हल्ला करतात. आपलं निर्मळ उडणं विसरून हिंस्र होतात. त्या पक्षांच लोभसवाणं पक्षीपणचं संपून गेलेलं..... किती वेगळ्या रंगाचं पक्षी समुद्राच्या पाण्यावरून वर क्षितिजापर्यंत झेप घ्यायची..... त्या पक्षांच हे असलं रूप!”^८ “द बर्ड्स” मधून मैथिली प्रो. देवस्थळींच पुस्तक विश्वातून निसर्ग पाहते. “तीन दिवस पावसाचं तांडव सुरू होतं. धारा तुटत नव्हत्या. सारं ठप्प. विस्कळीत. सर्व नियम धाब्यावर बसून कुणीतरी या बेलगाम धारा या शहरावर..... मैथिली पाहत राहिली. पाण्याचं, पावसाचं हे ही स्वरूप. प्रलयंकारी, माजलेलं उन्मत, विनाशी ! जगणाऱ्या, जगायला लावणाऱ्या, रूजणाऱ्या पावसाचं हे अपरूप. आज शनिवार. मिंगिदच नि तिचं भेटायचं ठरलेलं. दुपारी चार साडेचारला. बारा वाजता पाऊस किंचीत थकल्यासारखा झाला. मैथिली सारखी गॅलरीकडे पाहत होती. पाऊस येतोय का कमी याची चाहूल घेत होती. मध्येच वान्यानं हललेल्या फांद्यापानांतून पावसाचे थेंब शिडशिडत वाजले, की दचकत होती.

यासारखे पावसाचं रुद्र रूप धारणं केलेलं दिसतं.”^{१९} पावसाचे, भिजलेल्या मैथिलीचे रूप उभे करतात. हे सामर्थ्य आशा बगेंच्या भाषाशैलीचे सामर्थ्य दिसते. शब्दात नाद आणि सौंदर्य दिसून येते. जीवनातले लहान सहान अनुभव त्या बोलीभाषेतून अधिक समर्थपणे प्रकट झाले आहेत. आशयापेक्षा भाषा वेगळी वा अलग न राहता अनुभव रूपचं होऊन आल्याने भाषा लक्षवेधी ठरली आहे.

श्रीमंत घराण्यातील नातेसंबंध त्यांच्या कादंबरीतील पात्रे अत्यंत सुखवस्तू व उच्च मध्यम वर्गीय आहे. उदा: मिलिंद, किर्ती, स्त्रीविश्व परंपरेशी जवळचे संबंध ठेवून नैतिक मूल्य जपणारी आहे. उदा: सुधीर, मैथिली यांच्यातील पवित्र मैत्री त्याला संशयाचे वातावरण निर्माण झाले असताना लोक निंदेला न जुमानता सुधीरशी निखळ मैत्री जपण्याचा प्रयत्न दिसून येतो. त्यांच्या साहित्यातून स्त्रीमनाचा वेध घेणारा धागा सुरू आहे. त्यातून स्त्रीची वेदना आणि तिचे एकाकीपण जाणवते. रूढी परंपरा बाजूला सारून स्त्रीकडे माणूस म्हणून पहाने आणि स्त्रीमनाचे धीटपणे दर्शन घडविणे याचा प्रत्यय आशा बगेंनी भूमीतून घडविला आहे.

निष्कर्ष:-

वैचारिकता हा साहित्य कृतीचा मानदंड असूनही वैचारिकता भूमी कादंबरीमध्ये पात्रांच्या अनुषंगाने येताना दिसते. मैथिलेला तिची अम्मा आज समुद्रावर गेली नाही या उद्गारावर मी दुसऱ्या खोलीत बसेन याच्यातून तिच्या मनातील भावना उफाळून येतात. लहान असूनही अम्मा व मॅथ्यूज यांच्या विषयी सर्व समजते. अम्माला हॉस्पिटलमध्ये अॅडमिट केल्यावर घरची कर्ती असल्याच्या अर्विभावाने वावरताना आपण मोठे झाल्याची भावना मनात तरळून जाते. अम्माच्या मृत्यूने आल्याबरोबर निघताना देवीच्या देवळात जाऊन खोचलेल्या उदबत्या उपटून पायाखाल्या चिरडते. दिपमाळेच्या वाती फुंकरीन विझवते. अम्माच्या मृत्यूचे दुःख, गाव, समुद्रकिनाऱ्याला पारखे होण्याची आलेल्या वेळेने मनाची उदिग्गता वरील कृतीतून करताना अंधारातून अंधाराकडे अशीच केविलवाणी अवस्था दिसून येते. वैचारिकतेबरोबरच कादंबरीमध्ये भाषाशैलीला महत्व प्राप्त झालेले दिसते. व्यक्तिरूप प्रसंगानुरूप स्थलकालानुसार संवाद लिहिलेले दिसतात. भाषा अतिशय साधी सोपी सुसंस्कारीत असून आशयाशी ती इतकी एकरूप होऊन लक्षवेधी ठरते.

विषय, पात्रे, स्त्री-पुरुष संबंध, स्त्रीपात्रे, संगीतमय वातावरण, निसर्ग वर्णने, समुद्राची गाज, पावसाळी वातावरण, पशु-पक्षी वर्णन, संस्कृत सुभाषिते, मराठी व्याकरणातल्या अलंकाराची उदाहरणे इंग्रजीवर असलेलं प्रभुत्व, त्यामुळे पात्रांच्या तोंडी भाषा खुलून दिसते.

संदर्भ - सूची

- १) 'भूमी'या कदंबरीला साहित्य अकादमीचा पुरस्कार मिळाल्याच्या निमित्ताने लोकरंग रविवार, ७ जानेवारी २००७ मधील भाग.
- २) तत्रैव,
- ३) आशा बगे भूमी.
मौज प्रकाशन गृह.
खटाववाडी, गिरगाव.
दुसरी आवृत्ती २००६. पृष्ठ १.
- ४) तत्रैव, पृष्ठ १३०.
- ५) 'भूमी'तील आलेली इंग्रजी शब्दे पृष्ठ १ ते २६२.
- ६) 'भूमी' उ.नि. पृष्ठ २५.
- ७) 'भूमी'उ.नि. पृष्ठ ४४.
- ८) 'भूमी'उ.नि. पृष्ठ ४३.
- ९) 'भूमी'उ.नि. पृष्ठ ७५.